

**INTERNATIONAL JOURNAL OF
EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES**

IJEMS

REFEREED JOURNAL

YEAR: 2, (SEPTEMBER 2024) ISSUE: 3

ISSN: 2980-2350

20/09/2024

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 3

İmtiyaz Sahibi
Cihan Buğra ÇORUH

Editörler
Ercan YÜCEL
Nihat YALDIZ

Kapak Tasarımı
Cihan Buğra ÇORUH

Mizanpaj, Yazım ve Teknik Editörler

Doç. Dr. Ömer Faruk KADAN
Ferit Bera ÇORUH

© C.B. ÇORUH

ISSN NO: 2980-2350

Yayın Tarihi: 20 Haziran 2024

Doi No

<https://zenodo.org/badge/DOI/10.5281/zenodo.10561960.svg>

License

Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası

İletişim:

+90 552 592 21 61

e – posta:

doguakdenizarastirmaları1@gmail.com

Web Adres:

www.tarihburada.com

Note: All kinds of administrative, academic and legal responsibilities of the articles belong to the article authors.

PURPOSE AND SCOPE

International Journal of Eastern Mediterranean Studies is an international peer-reviewed academic journal published three times a year (January-June-December) starting from January 2024. The journal may also publish a special issue once a year. The journal is an academic journal and aims to share qualified research and review articles in all fields of History and Literature, as well as Social - Cultural Studies, with the scientific world.

The special purpose of the International Journal of Eastern Mediterranean Studies is to highlight articles related to master's and doctoral studies completed in the field of History, unlike other journals published in our country.

Its general purpose is to promote newly completed master's and doctoral studies and to organize science conversations that will highlight priority information that will enable them to participate in scientific life, and to publish these conversations on the website www.tarihburada.com.

Our magazine is a digital publication and is not in print.

EDITORIAL BOARD	
Abay Kabakbayevich DUİSENBAYEV	Kazakistan
Abdulqodir TOSHQULOV	Özbekistan
Adem ÇALIŞKAN	Türkiye
Ahmet Haşimi	Türkiye
Ali TOPÇUK	Azerbaycan
Arpad HORNYAK	Macaristan
Ateş AHMETLİ	Almanya
Aynur KHUZHAKHMETOV	Başkurdistan
Ayşe ZAMACI	Türkiye
Bahar Bahriddinovna TÖRAYEVA	Özbekistan
Bekezhan A. AKHAN	Kazakistan
Ercan YÜCEL	Türkiye
Evangelia BALTA	Yunanistan
Galip SAYİLOV	Azerbaycan
Gulnoz KHALİYEVA	Özbekistan
Gülniz SATTAROVA	Özbekistan
Gülşen EMİNOVA	Azerbaycan
Haydar ÇORUH	Türkiye
Hüseyn BEYOĞLU	Irak
Igor Viktorovich TURİTSYN	Rusya
İlhami YURDAKUL	Türkiye
Kakajan JANBEKOV	Türkmenistan
Mehmet Yaşar ERTAŞ	Türkiye
Metin Ziya KÖSE	Türkiye
Moslem SARBAST	Macaristan
Muhtar MIROV	Kazakistan
Murat ULUSKAN	Türkiye
Naile HÜSEYNOVA	Azerbaycan

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 3

Necat KEVSEROĞLU	Irak
Nihat YALDIZ	Türkiye
Nübar HAKİMOVA	Azerbaycan
Obidjon SOFİYEV	Özbekistan
Oktaj HASANİ	Kosova
Radık GALİULLİN	Tataristan
Rahimmammet KÜRENOV	Türkmenistan
Redzeb SKRİJELJ	Serbia
Roza Zh. KURMANKULOVA	Kazakistan
Sanobar TO'LAGANAOVA	Özbekistan
Selim BEZERAJ	Kosova
Seyfeddin RZASOY	Azerbaycan
Svetlana Petrovna ANZOROVA	Rusya
Ülkü ÇALIŞKAN	Türkiye
WANG XU	Çin

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	vi
UYGUR TÜRKLERİNDE YERLEŞİK HAYAT VE İZLER	9
<i>Ali ASİL</i>	9
<i>Sema ASİL</i>	9
GAYRİMÜSLİM TERİMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve OSMANLI DEVLETİNDE CEMAATLER.....	19
<i>Miray KAYA</i>	19
<i>Bülent ATICI</i>	19
<i>Bülent KURT</i>	19
<i>Cemil AYDIN</i>	19
<i>Servet USLUOĞLU</i>	19
<i>Burçin Dilek DÜZAYAK</i>	19
<i>Nurhan MIŞRAKLI</i>	19

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 3

SAYIDA GÖREV ALAN HAKEMLER

Hasan ATEŞ

İbrahim KURT

Nihat YALDIZ

Mehmet AÇAR

Levent TAHİROĞLU

Muhammet AĞTOPRAK

DERGİNİN TARANDIĐI İNDEKLER

Bu dergideki Makaleler Avrupa Birliği İndeksi

OpenAIRE

<https://zenodo.org/record/8190171>

ve Index Copernicus tarafından indekslenmektedir.

Dizine eklendi

Topluluklar

Ulusallararası Doğu Akdeniz
Araştırmaları Dergisi

Detaylar

DOI

DOI [10.5281/zenodo.10166009](https://doi.org/10.5281/zenodo.10166009)

Kaynak tipi

Günlük

Yayımcı

Zenodo

Yayınlanan

Ulusallararası Doğu Akdeniz Araştırmaları Dergisi,
ISSN: 2980-2350, 2023.

INDEX COPERNICUS ICI World of Journals ICI Journals Master List ICI World of Papers

Sorting

Search Results

LIEMS

C

Journal title: International Journal of Eastern Mediterranean Studies
ISSN: 2980-2350
GICID: [n/d](#)
Country / Language: TR / [n/d](#)
Publisher: [n/d](#)

Deposited publications: 0 | Full text: 0% | Abstract: 0% | Keywords: 0% | References: 0%

ISSN INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER
INTERNATIONAL CENTRE

ISSN PORTAL The Global Index
for Continuing
Resources

GAYRİMÜSLİM TERİMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve OSMANLI DEVLETİNDE
CEMAATLER

* Miray KAYA
** Bülent ATICI
*** Bülent KURT
**** Cemil AYDIN
***** Servet USLUOĞLU
***** Burçin Dilek DÜZAYAK
***** Nurhan MIŞRAKLI

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi: 10.08.2024
Makale Kabul Tarihi: 20.09.2024

Atf Bilgisi:

Kaya, M., Atıcı, B., Aydın, C., Usluoğlu, S., Düzayak, B. D., Kurt, B., Mişraklı, N. (2024). Gayrimüslim Teriminin Ortaya Çıkışı ve Osmanlı Devletinde Cemaatler. *International journal of eastern mediterranean studies*, Cilt: 2, Sayı: 3, pp. 19-38.

Özet

Osmanlı Devletinin, tebaası olan gayrimüslimleri yönetim şekli, tarihi ve dinî kökleri olan önemli bir politika olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Osmanlı ülkesinde yaşayan gayrimüslimlerin durumu, Osmanlı Türkleriyle ilişkileri ve Osmanlı yönetiminin onlara karşı tavrı, bu çalışmanın konularını oluşturmaktadır. Çalışmada üzerinde durulan en önemli husus yönetim stratejisinin niteliği ve tarihsel kökenleridir. Osmanlı Devleti kendinden önceki Müslüman devletlerin gerçekleştirdiği birçok politikayı uygulamaya devam etmiştir. Bu politikalardan biri de kendi yönetim anlayışıyla yeniden şekillendirdiği “millet sistemi”dir. Bu çalışmada millet sistemi incelenirken, bunun zimmet ve emân uygulamalarıyla iribatına değinilmiştir. Böylece Osmanlı Devleti’nin hâkimiyeti altındaki gayrimüslim halka bakışı ve tavrı, millet sisteminin niteliğine dair görüşler ele alınarak açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Millet Sistemi, Gayrimüslim, Klasik Dönem

Abstract

The governing style of the Ottoman State on nonmuslims among his subject appears as an important policy which has historical and religious roots. In this context, the situation of nonmuslims who live on Ottoman country, their relations with Ottoman Turks and the manner of Ottoman government to the mare the subjects of

* Öğretmen, Toki Şehit Mustafa Dolumay Anaokulu, Hanifimiray4@gmail.com, Orcid No: 0009-0006-6262-1402

** Öğretmen, Sümerler Ortaokulu, Serbul326@hotmail.com, Orcid No: 0009-0001-3113-3207

*** Müdür, Toprakkale Atatürk Ortaokulu, Kurtbulent80@gmail.com, Orcid No: 0009-0007-4970-5115

**** Müdür Yardımcısı, Koçören Naciye Tınaztepe Ortaokulu, Cemilhaydin@gmail.com, Orcid No: 0009-0009-8011-8984

***** Müdür Yardımcısı, Koçören Naciye Tınaztepe İlkokulu, Servetusluoglu@hotmail.com, Orcid No: 0009-0002-0095-9310

***** Öğretmen, Toki Şehit Mustafa Dolumay Anaokulu, Fenermavisi@hotmail.com, Orcid No: 0009-0009-3835-5919

***** Müdür Yardımcısı, Mehmet Şerif Cemali Anaokulu, nmisrakli111@gmail.com, Orcid no: 0009-0007-3291-9387

this study. The most important matter is the nature of the governing strategy and its historical roots. That is to say, Ottoman State continued to practice many policies which had fulfilled by previous Islamic States. One of those policies is “millet system” that was shaped by his own governing strategy. In this study beside explaining millet system, its connection with the policies of “zimmet” and “aman” is mentioned. So Ottoman look and manner on nonmuslims who are under his rule are explained by handling the ideas of the scholars about millet system and its nature.

Keywords: Ottoman, Millet System, Nonmuslim, Classical Age

Giriş

Osmanlı'nın gayrimüslimlere yönelik muamelesinin merkezinde onların imparatorluk ihtiyaçları vardı. Buna göre, özellikle Konstantinopolis'in düşmesinden önce ve hatta sonra gayrimüslim nüfusla ilgilenen en önemli iki kurum sürgün ve devşirme idi. Vergi toplamak kesinlikle gerekliydi, ancak Osmanlı uygulaması, özellikle yeni toprakların fethinden hemen sonraki dönemlerde, şeriat onaylı zimmi vergileri dayatmak yerine mevcut mali sistemi koruma eğilimindeydi. Bu farklı vergiler sonunda toplandı, ancak hemen uygulanmadı. Yerel piskoposla anlaşmak gerekliydi ama onların dilekçeleri kolayca göz ardı edilebilirdi¹.

Zorla nüfus transferi sistemi olan sürgünün, bazen birbiriyle ilişkili en az üç amacı vardı: Belirli gruplara yönelik cezalandırıcı sınır dışı etme, tüm toplulukları ve bölgeleri etkileyen etnik mühendislik ve sosyoekonomik kalkınma. Genel olarak İslam hukuk görüşü güvenlik gerekçesiyle ilk ikisini destekledi, ancak üçüncüyü desteklemedi. Bizanslılar da geçmişte Moğollar ve daha sonra Safeviler gibi benzer politikalar izlemişlerdi. İlk nakiller, Osmanlıların 14. yüzyılda Balkanlar'a girmesinden sonra meydana geldi: Hıristiyanlar Balkanlar'dan Anadolu'ya, Müslümanlar da Anadolu'dan Balkanlar'a taşındı. Burası bir savaş alanı olduğu için güvenlik bu zorunlu nüfus hareketlerini haklı gösterebilirdi ancak niyet daha geniş kapsamlıydı. Strateji, 1071'den sonra iki yüzyıllık yağmacı göç sırasında Anadolu'yu Helen olmaktan çıkararak Türkleştirme ve İslamlaştırmayı tekrarlamaya çalışıyordu. Yüzyıllar önce benzer bir süreç, İslam'ın yükselişi sırasında Levant'ın Araplaştırılmasına yardımcı olmuştu. Ancak farklılıklar vardı. Daha önceki Türk ve Arap göçlerinin etkilediği kültürel dönüşümler, devletin direktifiyle yönlendirilmemişti. Osmanlı'nın uyguladığı bilinçli bir politikaydı. Yönlendirilmemiş süreç, hem az çok kendiliğinden olduğu için hem de daha önce ayrıntılarıyla açıklanan daha büyük siyasi-askeri-dini koşullar (Yunan Ortodoksluğunun krizi) tarafından pekiştirildiği için işe yaradı. Osmanlı devlet politikası birçok nedenden dolayı başarısız oldu; bunların başlıcaları, İran ve Orta Asya'dan gelen önceki akınlardan sonra yeterli sayıda yağmacı göçmenin kalmamış olması ve Ortodoks Kilisesi'nin 14. yüzyılda 13.

¹ Benjamin Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire: The Abridged Edition*, Usa, 2014, S. 16..

yüzyılda olduğundan çok daha güçlü olmasıydı. Balkanlar hiçbir zaman yeni bir Türk kalbine dönüşmedi. Bosna, Arnavutluk ve Bulgaristan'daki bazı Hıristiyan topluluklar İslam'ı kabul etti, ancak bunlar istisnaydı².

Hâlâ Balkanlar'ı kendi imparatorluklarına entegre etme kaygısı taşıyan Osmanlılar, çok daha odaklı bir strateji benimsediler. Buna göre devşirme olarak bilinen Hıristiyan erkek çocukların askere alınmaları teşvik edilirken sürgün sisteminden de vazgeçilmedi. Bunun yerine on dördüncü yüzyılın etnik-stratejik hedeflerinden farklı bir amaca yönelikti. Sonraki yüzyılda, özellikle 1453'te Konstantinopolis'in fethinden sonra, sosyoekonomik kentsel yenilenmenin bir aracı haline geldi. Bu haliyle İslam hukukunu ihlal ediyordu ve daha önceki imparatorlukların emsallerinden ayrılıyordu. Yine de son derece etkili olduğu kanıtlandı³.

Yüzyıllardır süren çatışmalar azalmaya başladıkça, yetkililer harap olmuş kentsel alanları yeniden canlandırmaya yöneldi. Değişim, 1430'larda I. Mehmed'in hükümdarlığı sırasında, Osmanlıların Müslüman toplulukları Bizans'ın ikinci şehri olan Selanik'e yeniden yerleşmeye sevk etmesiyle başladı. Mehmed'in 1453'te ilk şehir olan Konstantinopolis'i fethinden sonra dramatik bir şekilde genişledi. Başkenti yenilemek için, Aksaray ve Karaman'dan Türkler, Eğriboz'dan Rumlar, Selanik'ten Yahudiler ve Ankara'dan Ermeniler tehcir edildi. Sürgünün bu aşaması Hıristiyanlara ve Yahudilere yönelik değildi ve uzun vadeli sonuçları çoğunlukla hem imparatorluğun hem de sürgüne gönderilen halkların yararına oldu. Ancak bunun yarattığı ilk tepki acı doluydu ve Osmanlı tebaasının çoğunluğu o dönemde Müslüman olmadığından, bunun yükünün çoğunu çekenler de onlardı. Zorunlu nakil fermanına maruz kalanlar bunu felaket olarak değerlendirdi; bu, köklü toplulukların yok edilmesi ve toprakların ve geleneksel iş yerlerinin kaybı anlamına geliyordu; bu taşınmadan sonra hayatta kalacakları ya da yeni evlerinin daha iyi olacağı kesin değildi⁴.

Gayrimüslim, İslam hukuku ve dünya görüşünde Müslüman olmayanları tanımlamak için kullanılan terimdir. İslam esasıyla yönetilen devletlerin idaresi altında yaşayan ve İslam'dan başka bir inanca sahip kişi ve topluluklar ayrıca zimmî olarak sınıflanmaktadır.

Gayrimüslimlerin İslam hukuku içindeki yerini tespit etmek ve önemini belirtmek, kuruluşundan yıkılışına kadar örfi ve şeri hükümler ile yönetilmiş Osmanlı İmparatorluğu'nun meselelerini anlatmak açısından önemlidir. İmparatorluğu meydana getiren milletler içinde

² Benjamin Braude, "The Jews Of Trieste And The Levant Trade In The Eighteenth Century," *In G. Todeschini And Pier Cesare Ioly Zorattini, Ed., Il Mondo Ebraico: Gli Ebrei Dell' Italia Nord-Orientale E L'impero Asburgico Dal Medioevo All'eta Contemporanea*, Pordenone, Italy, 1991, P. 335.

³ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 17.

⁴Richard Clogg, Ed. And Tr., *The Movement For Greek Independence, 1770– 1821*, London, 1976, P. 29.

Müslüman olmayanların sayısı milyonların üstüne çıkmaktadır.

İslam'daki hukuk biliminin adı olan fıkıhın kelime anlamı "bilgi, anlayış inceliği" demektir. Fıkıh bütün yönleriyle İslam'a özgün değildir. İslam'ın doğuşu ile ortaya çıkmış ve zamanla genişleyerek gelişmiştir. Ancak bu genişleme ve gelişme sırasında Talmud, Roma, Bizans ve Sasani hukuklarından yerli örf ve geleneklerin geniş ölçüde etkilenmiştir. Kuşkusuz fıkıhın diğer yabancı hukuklar üzerinde etkisi olmuştur. Bu özellikle de İslam hâkimiyetinin yayıldığı bölgelerde belirgindir. Melkit, Mârûnî-Süryani kiliseleri hukuk bakımından hemen hemen hiçbir yenilik ortaya koymamışlar ve fıkıhtan faydalanmışlardı. Hatta bu etkiden Mısır-Habeş kilisesi de kendini kurtaramamış olup Mısır Hristiyanlarının İslam vakıf sistemini örnek alarak kiliseleri için vakıflar kurdukları bile görülür⁵.

İslam hukukuna göre dünyadaki insanlar Müslümanlar ve gayrimüslimler olmak üzere iki kısımdır. Gayrimüslimler de müşrikler ve ehl-i kitaplar olarak ayrılmaktadır. Muhammed'in son ve en önemli anlaşması Necran'da yerleşik putperest, Yahudi ve Hristiyanlarla yaptığı anlaşmadır. Anlaşma Necranlılara İslam devletine karşı birtakım maddi sorumluluklar yükleyip askerlik ve memurluktan men ediyor; buna karşın mal, mülk, ibadet ve kişisel özgürlükleri devletçe güvence altına alınıyordu. Böylece Müslüman idare ve gayrimüslim halk arasında zimmet bağı kurulmuştur. İslam egemenliğinde bulunan Müslüman olmayan halkın hukuki ve toplumsal durumları bu esaslar çerçevesinde oluştu. Daha sonraki dönemlerde ortaya çıkan farklılık, imamların görüş ayrılığından ileri gelmiştir. Ancak bunlar da yine esasta birleşmektedirler.

Zimmet, cihatın bir sonucudur. Cihat ise dârülharp ve dârüislamla ilgilidir. Fıkıha göre dünyada iki kısım toprak vardır. Birincisi dârülharp yani İslam egemenliğinde olmayan ülkeler, ikincisi dârüislam yani İslam egemenliğinde olan ülkelerdir. Eğer İslam ordusu bir müşrik ülkesine gitmişse, onlara yalnız Müslüman olmaları önerilir. Müşrikler için zimmet durumu olamaz. Bunlar ya Müslüman olmak ya da savaşmaktan birini tercih etmek zorundadırlar. Müşriklere bundan başka bir hak tanınmamıştır.

Müslümanların da zimmîlere karşı yapmakla yükümlü buldukları bazı görevleri vardır. Zimmîlere düşmanlık yapmamak, zimmîye herhangi bir zarar verirse derhal ödemek ve dışarıdan gelecek her türlü saldırıya karşı zimmîyi korumak Müslümanların zimmîlere karşı olan görevlerindendir. Zimmetin süresi yoktur, süreklidir. Bu durum yalnız kişiyi değil, ailesini de içine alır. Zimmî, zimmîlik şartlarını yerine getirmediği zaman zimmet durumu

⁵ Clogg, *The Movement For Greek Independence, 1770–182...*, S. 30-31.

kalkar. Zimmet durumunu kaldıran şartlar konusunda imamlar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Hanefî fihına göre bu şartlardan sadece birincisi gerçekleşse zimmet kalkar. Şâfiî fihı ise zimmetin kalkması için ilk üç şartın gerçekleşmesi gerektiği görüşündedir⁶.

Selçuklu Döneminde Gayrimüslimler

Anadolu Selçuklu Devleti en parlak devrini yaşarken önce Büyük Selçuklu İmparatorluğu, daha sonra Kirman, Suriye ve Irak Selçuklu devletleri ortadan kalkmış ve bu bölgelerde yaşayan yarı göçebe Türkmenlerin bir kısmı daha Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunun sonucunda Anadolu Türkleşmiş ve Hristiyanlar azınlık durumuna düşmüşlerdir. Anadolu'da yerli halkların azınlık durumuna düşmesinin tek sebebi Türklerin Anadolu'ya göç etmeleri değildir. Türklerin 300 yıl boyunca Anadolu'ya gelip yerleşmelerine karşılık yerli halk yurdunu terk ederek İstanbul ve Balkanlara doğru çekilmiştir. Yerli halkın Anadolu'yu terk etmesinin sebebi de yine sadece Türk göçleri değildir. Daha önce başlayan ve yüzyıllarca süren Arap-Bizans mücadeleleri özellikle Doğu ve Güney Anadolu'da asayiş bırakmamış, ekonomik yaşam hemen hemen çökmüştür. Abbâsî-Bizans sınırını oluşturan ve Tarsus'dan Malatya'ya kadar çizilen bir çizgi üzerinde bulunan şehir ve köyler en çok zarar gören bölgelerden biri olmuştur. Aynı zamanda Arap-Bizans mücadelesi, Anadolu'nun Hristiyan halkını sosyal ve psikolojik bakımdan hazırlamıştır. Yani Anadolu'nun Hristiyan halkı İslam dünyasıyla, Türklerle karşılaşmalarından daha önce ilişkide bulunmuş ve Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman yerli halk İslam ve Müslüman kavramlarına yabancı kalmamışlardır. Diğer taraftan Bizans İmparatorluğu'nda Müslüman olmayan Türklerin varlığı ve Abbâsî ordularında hizmet gören Türklerin çok sayıda oluşu ve bunların sugur denilen Abbâsî-Bizans sınır bölgelerinde oturuşu, bu yabancı kalmayışı Türklük bakımından da hazırlanmıştır.

Anadolu'nun ilk fethi sıralarında Türklerle Hristiyanların ilişkileri pek dostça olmamıştır. Ancak Türkler Anadolu'ya kesin olarak yerleştikten sonra iki halk arasında dostça ilişkiler başlamıştır. Buna mukabil Türkler, Ortodoks rahiplerle de anlaşarak Anadolu'ya Türkmenleri yerleştirmişlerdir. Türkler, Anadolu'da Müslüman olmayan halklardan ilk kez Süryanilerle dostluk kurmuşlardır. Çünkü Anadolu fethedilirken Süryaniler Bizans egemenliği altındaydı. Bu kez Türk egemenliği altına girmek pek bir şey değiştirmeyecekti. Her ne kadar Bizanslılarla Süryaniler aynı din ve mezhepten idiyseler de arada yine bazı dinî anlaşmazlıkları vardı. "İsa'daki cevherler" meselesi en belirgin anlaşmazlıklardan biriydi. Bu

⁶ Clogg, *The Movement For Greek Independence, 1770– 182...*, S. 31-32.

yüzden Bizans tarafından Ermeni, Süryani, Mârûnî, Nastûrî ve Keldânîlere sürekli olarak baskı yapılmıştı. Özellikle Birinci Haçlı Seferi'nden sonra kurulan Latin prenslikleri mezhep ayrılığı yüzünden yerli Ortodoks halka kötü davranmış, ayrıca Katolikliğin yayılması üzerine Anadolu'nun Hristiyan halkı birbiriyle yeni bir mücadeleye de başlamıştı. 1204'te İstanbul'un Latinler eline geçmesi Anadolu halkının ezilmesini son sınırına çıkardı. Bir taraftan Katoliklerle Ortodokslar arasında mezhep ayrılığı kavgaları, diğer taraftan Ortodokslar arasında mezhep içi kavgalar Anadolu Hristiyan halkının manevi yapısının çökmesine yol açtı. Süryanilerin Bizans egemenliğine karşı Türk yönetimini tercih etmeleri bu sebeplerledir. Ayrıca Süryani Ortodoks Patriği I. Mihail'in "Türkler, şerir ve rafizî Rumlar gibi kimsenin dinine ve inancına karışmıyor, hiçbir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı."⁷ kaydı durumu açıklamaktadır.

Anadolu Selçuklularında özellikle Rum halk, her fırsatta ayaklanma ve yağma hareketlerinde bulunmuştur. Bu tür olaylar Bizans İmparatorluğu, Trabzon İmparatorluğu ve Kıbrıs Krallığı tarafından desteklenmiştir. Diğer Müslüman olmayan halklara nazaran Rumların daha çok ayaklanma ve karışıklık çıkarmalarının ana nedeni de bu olsa gerektir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin Müslüman olsun olmasın bütün halka eşit davranması bu tür olayların zamanla azalmasına yol açmıştır. Her ne kadar bu durumun aksini gösteren olaylar olmuşsa da bu yalnız Müslüman olmayan halka karşı yapılmamış, devletin zayıf ve karışık zamanlarında bütün halk aynı sıkıntıyı çekmiştir.

Osmanlı Döneminde Gayrimüslimler

İslam hukuku, imamların farklı görüşleri olmakla birlikte, dört din mensubunu genellikle ehl-i kitap saymıştır. Bunlar Hristiyanlar, Yahudiler, Zerdüşçüler ve Sâbiîler'dir. Yine İslam hukuku hükümlerine göre ehl-i kitap olanlar bir Müslüman ülkede yaşarlarsa varlıkları ve güvenlikleri İslam devletinin sorumluluğu altında olacağından bunlara ehl-i zimmet veya kısaca zimmî denir. Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslimler de bu statü içinde bulunanlardır. Bu dört grup din mensubundan Zerdüşçüler Osmanlı toprakları içerisinde hiç olmamış, Sâbiîler ise yok denecek kadar az bulunmuştur. Geri kalan iki gruptan sayıca en kalabalık olanları Hristiyanlardır. Yahudiler sayıca Hristiyanlardan az olmakla birlikte ekonomik bakımdan ülke içindeki etkileri oldukça büyüktür. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşamış olan gayrimüslimler için din, mezhep ve etnik durum bakımından

⁷ Clogg, *The Movement For Greek Independence, 1770– 182...*, S. 31-32.

ön plana çıktıklarını söyleyebiliriz⁸.

Etnik bakımdan ise Rumlar, Yunanlar, Bulgarlar, Slavlar, Arnavutlar, Rumenler, Gagavuzlar, Macarlar, Lehler, Çingeneler, Ermeniler, Gürcüler, Süryaniler, Keldaniler, Araplar, Yahudiler, Kıptiler ve Habeşler ülkenin gayrimüslim kısmını teşkil etmekteydi.

Roma İmparatorluğu zamanında Latin kültürü Anadolu'da pek etkili olmamıştır zira genellikle yönetici sınıfı ve bir miktar da askerî sınıfı Romalılar teşkil etmiş, geniş ölçüde Latin halk toplulukları Anadolu'ya gelip yerleşmemiştir. Bu nedenle Latin kültürü Anadolu'nun yerli kültürü içinde zamanla erimiştir. Rumları ne Romalılar ne Grekler ne de diğer milletlerin içerisinde sayılmayıp ayrı bir topluluk olarak gösterilmesi bu nedendir⁹.

Anadolu'nun fethiyle birlikte Türklerle Rumlar birlikte yaşamaya başlamışlar ve zamanla Rum nüfus azalırken Türk nüfus çoğalmıştır. Rum nüfusunun azalması doğudan batıya doğru olmuştur. Rumlar daha çok Ege kıyıları, İstanbul ve Trakya'da toplanmışlardır. Bir kısım ise Yunanistan ve Mora'ya göçmüş ve Yunanlaşmıştır. Osmanlı İmparatorluğu zamanında Yunanistan'a göç devam ettiğinden Anadolu'daki Rum nüfus sürekli olarak azalmıştır. O kadar ki belli birkaç bölge dışında Anadolu'da Rum nüfus hemen hemen yok denecek duruma gelmiştir¹⁰.

Osmanlı yetkilileri, İslam'a geçecek ve Osmanlı ordusunda veya idaresinde padişaha hizmet etmek üzere eğitilecek gelecek vaat eden gençleri belirlemek ve görevlendirmek için, öncelikle Balkanlar'ın Helenik olmayan kırsal bölgelerine düzenli olarak ajanlar gönderiyordu. Belki kırk kişiden birini topladılar. Tercih ettikleri belirli gruplar önemliydi. Ortodoks Kilisesi'nin ağırlıklı olarak Yunanca konuşulan hiyerarşisiyle sürtüşmeyi azaltmak için Osmanlılar normalde Rumları devşirmeye tabi tutmuyordu. Askere alınanların çoğu Arnavut ve Slavca konuşan Ortodoks Hıristiyanlar olmasına rağmen, İslam'ı seçen Bosnalı Slavlar gönüllü olmaya hak kazanıyordu. Bosnalılar iyi bir şeyi kaçırmak istemediler çünkü bu sistemde ilerleme fırsatları çok büyüktü. Askere alınanların tümü, hiçbir vergi ödemeyen, bunun yerine vergilerden yararlanan ayrıcalıklı askeri (askeri) sınıfın üyeleri haline geldi Osmanlı idaresinde ve askeriyede en yüksek rütbelere yükselebiliyorlardı. Nispeten çok az kişi bu yüksekliklere ulaştı, ancak beklenti herkes için çekici olmaya devam etti. Kiliseleriyle iletişimlerini kaybetmelerine rağmen cemaatleriyle iletişimlerini kaybetmediler. Askere alınan kişiler aileleri ve geldikleri köylerle iletişimi sürdürebilir, kendi çıkarlarını savunabilir ve

⁸ Braude, Christians And Jews In The Ottoman Empire..., P. 19.

⁹ Braude, Christians And Jews In The Ottoman Empire..., P. 20.

¹⁰ Braude, Christians And Jews In The Ottoman Empire..., P. 22.

sırayla başkalarının da hizmete katılmasına yardımcı olabilir. Aslen Ortodoks Sırp olan Sokollu Mehmed Paşa, Devşirme sistemi aracılığıyla işe alınan bu kişi, on altıncı yüzyılın sonlarında üç padişahın döneminde sadrazamlığa yükseldi. Bazı rivayetlere göre, bir akrabasını, belki de erkek kardeşini bu göreve atamak suretiyle, can çekişmekte olan Pec Sırp Patrikhanesi'ni yeniden canlandırmayı başardı. Sık sık anlatılan bu öykünün ayrıntıları doğru olsa da olmasa da, bu önemli bir dersi gösteriyor. Devşirme sistemi, tabii bir nüfusun yabancı bir hegemonu karşı hissedebileceği yabancılaşmayı ve boyun eğdirmeyi azalttı¹¹.

Her ne kadar Ortodoks hiyerarşisinin büyük bir kısmı Rumların İslam'a kaptırıldığını ilan etse de, çoğunluğun Arnavut, Slav ve diğer Rum olmayanlar olduğu gerçeği onları bir şekilde rahatlattı ve böylece kilise içindeki siyasi mücadelelerde bu rakipleri zayıflattı. Dengesiz biçimde otosefal kiliselerde bile, Rum olmayan Balkan Ortodoksları, şu ya da bu biçimde kökten kopma ve kendi kendini inkar etme sürecine maruz kalmadan, sosyal ya da ekonomik olarak kendi kırsal statülerinin üzerine çıkamadılar. Eğer kilise hiyerarşisinde en donanımlı ve en güçlü konumlara yükselmek istiyorlarsa, kendi yerel kültürlerini terk edip Helenleşmek zorundaydılar. Ayrıca inançlarının tesellisine sahip olmalarına rağmen, en azından sözde bekar olmak üzere keşiş olmak zorundaydılar. Aksine, eğer Osmanlı İmparatorluğu'nda ilerlemek istiyorlarsa şartlar önemli ölçüde daha kolaydı. Kendi yerel kültürlerinin çoğunu koruyabilirdiler. Bekarlık yemini yoktu ama sünnet olmak zorundaydılar. Sahip olmaları gereken tek şey, kendi maaş seviyelerinde çalışabilmeleri ve Hıristiyan Ortodoksluğu'ndan vazgeçebilmeleri için yeterli Türkçeydi; ikincisi, başlangıçta görüldüğünden daha kolay bir dönüşümdü. Eğer Paris bir ayine değerse, Konstantinopolis de kesinlikle bir şehzadeye değerdi ve sadece yedi kelimeyle Müslümanların iman şahitliği çok daha kısaydı. Dini açıdan, acemiler her zaman samimi din değiştirenlerin coşkusu sergilemiyorlardı. Padişahın seçkin piyadeleri Yeniçeri Ocağı için seçilenler, tanrısallığı gençlerin hatırladığı her türlü Hıristiyanlığı kolaylıkla kabul eden mistik Sünni, Şii ve Hıristiyan inançlarının bir karışımı tarafından şekillendirilen heterodoks Bektaşî Sufî Tarikatı'na katıldı¹².

Uygulamada, çoğu Müslümanın tüm alkolü kapsayacak şekilde genişlettiği, Kuran'ın şarap yasağına karşı hızlı ve gevşek davrandılar. Fermente içeceğin kötü şöhretli

¹¹ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 23.

¹² Benjamin Braude, "Christians, Jews, And The Myth Of Turkish Commercial Incompetence," *Relazioni Economiche Tra Europa E Mondo Islamico. Secc. Xiii- Xviii*, Fondazione Istituto Internazionale Di Storia Economica "F. Datini" Prato, Serie Ii, Atti Delle "Settiman Di Studi" E Altri Convegno 38, Ed. Simonetta Cavocicchi, Prato, 2007, P. 225.

tüketicileriydiler. Bu Osmanlı sistemi aynı zamanda Hıristiyan erkek tebaalarının en iyi, en parlak ve en yeteneklilerini imparatorluk hizmetine almak ve onları herhangi bir potansiyel muhalefetin hizmetine sokmak gibi bir faydaya da sahipti. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda imparatorluğu zayıflatan çatışmalar, on yedinci yüzyılda askere almanın sona ermesinden sonra ortaya çıktı. İki olay arasındaki bağlantı basit ve nedensel değildi ancak olaylar birbiriyle bağlantılıydı. Daha sonra Osmanlılar, Hıristiyanları 18. ve 19. yüzyıllara kadar, özellikle de dış ilişkiler konusunda danışman olarak istihdam etti. Ancak genel olarak bakıldığında, şu anda işe alınanların sayısı geçmişte olduğundan çok daha azdı ve etki düzeyleri hiçbir zaman din değiştiren öncülerinin seviyesine ulaşmadı. Çöküşün bir nedeni de bu sistemin sunduğu fırsatların çok cazip olmasıydı. Teorik olarak sisteme girenlerin ayrıcalıklı konumlarını oğullarına devretmemesi ve böylece safları yeni yeteneklere açmaması gerekiyordu. Bunun yerine, bu yeni Müslümanların çocukları başka alanlarda yeni fırsatlar arayacaklardı. Ancak uygulamada devşirme acemileri statülerini kalıtsal hale getirmeye çalıştılar¹³.

Semavi Dinler: Hıristiyanlar ve Yahudiler

Osmanlılar kilise kelimesinin karşılığı olan kenîse kavramını daha çok kullanmışlardır. Bu kelime Arapçaya Aramiceden, Türkçeye de Arapçadan geçmiştir. Kenîsenin sözlük anlamı "toplantı yeri, okul" demektir ve Arapçada hem Hıristiyan, hem de Yahudi ibadethanelerini ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak sonraları kilise için kenîse, havra için ise kenîs şekli kabul edilmiştir.

Manastır, daha çok külliye kelimesiyle ifade edilebilecek bir Hıristiyan mabedidir. Her ne kadar burada da ibadet edilirse de aynı zamanda bir okul ve din adamları için barınaktır. Çoğu zaman manastırlar bir piskoposluk, metropolitlik veya patriklik merkezi olurlar. Manastır ve kiliselerdeki din adamları doğrudan doğruya halkla temastadırlar ve halkla Tanrı arasında ve halkla patrik arasında ilişkiyi sağlarlar. Osmanlı İmparatorluğu zamanında devletin Hıristiyan halk ile ilişkisi patrikhaneler aracılığıyla sağlanmış, patrikler de bu görevi rahipler ve piskoposlar aracılığıyla yapmıştır.

Kiliselere bağlı bir yan örgüt de eforia olarak anılan derneklerdir. Genellikle sivillerden oluşan dernek dört ile altı üyeden meydana gelir. Hemen hemen her kilisenin bir derneği vardır. Dernek kilisenin mali ve toplum işlerine bakar. Kilisenin bakım ve onarımını da

¹³ Braude, Christians And Jews In The Ottoman Empire..., P. 19.

derneğin görevleri arasındadır.

Mehmed'in 1453'te Konstantinopolis'i fethetmesi, hanedanının imparatorluk iddiaları, Avrupa Hıristiyanlığıyla ilişkileri ve Ortodoks ve diğer gayrimüslim gruplar üzerindeki kontrolü açısından geniş kapsamlı sonuçlar doğurdu. Roma'nın doğu başkenti, Osmanlı'nın Hıristiyan ve klasik Roma ve Yunan imparatorluk mirası üzerindeki iddiasını güçlendirdi. Daha önce de belirtildiği gibi, daha önce İslami geleneklerde yerleşmiş olan Büyük İskender mitleriyle özdeşleşmeyi artırdı. Bu, Osmanlıların ilk Roma'yı ele geçirme hayallerini teşvik etti; bu hayaller düzenli olarak denendi, ancak defalarca reddedildi. Bu başarısızlığa rağmen bu güçlü İslam devleti artık Avrupa güç dengesinin ayrılmaz bir parçası haline geldi ve bir devlete karşı diğerine açıkça ittifak kurdu; bu, Osmanlı yönetimi altındaki gayrimüslimler için derin sonuçlar doğuracak bir ilişkiydi¹⁴.

Bu aynı zamanda Müslüman-gayrimüslim ilişkilerinin arkitektoneğine yeni bir unsur da kattı. Şimdiye kadar Osmanlıların bu durumu görmezden gelmek için her türlü nedeni vardı. Konstantinopolis'teki Rum Patrikhanesi'nin ekümenik otorite iddiası. Osmanlılar, Bizanslı rakibinin kontrolü altındaki hiyerarşiye karşı, kendi topraklarında yerel piskoposların özerkliğini teşvik ediyordu. Osmanlı devleti de aynı hiyerarşinin koltuğunu ele geçirdiğinde siyasi denklemin yeniden hesaplanması gerekti. Artık Konstantinopolis Patrikhanesi imparatorluk iddiası ve otoritesi için kullanışlı bir araca dönüştürülmüştü. Bir yandan Ortodokslar için, Konstantinopolis Bulgar Ohri ve Sırp İpek'in dönemsel özerkliğiyle mücadele etmek zorunda kalsa bile, en azından teoride imparatorluk çapında böyle bir otorite mevcuttu. Öte yandan, 1517'de Arap topraklarının fethinden sonra, Kudüs, İskenderiye ve en azından başlangıçta tarih açısından daha zengin ama ruh açısından daha fakir olan Antakya Ortodoks Patriklikleri, yeni başkentlerinin emirlerine karşı daha az dirençli olduklarını kanıtladılar. Osmanlı hakimiyetine girdiler. Konstantinopolis'in imparatorlukta tüm Ortodoks Hıristiyanlar üzerindeki otorite iddiası, evrensel otoriteye ilişkin ekümenik iddialarla tutarlı olarak, Osmanlıların imparatorluk otoritesine ilişkin iddialarıyla örtüşüyordu¹⁵.

Bu yeni Osmanlı görüşünün bir sonucu olarak, Doğu Ortodoks Kilisesi'nin milyonlarca üyesi idari olarak Rum olarak adlandırılmaya başlandı. Kelimenin tam anlamıyla "Romalı", Ortodoks anlamına geliyor. Daha yakın zamanlarda Sırp, Yunan, Bulgar, Ulah,

¹⁴ Clogg, *The Movement For Greek Independence, 1770– 182...*, P. 91.

¹⁵ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 20.

Karadağlı, Hersekli, Makedon, Arnavut, Yugoslav, Romanyalı, Arap, Suriye, Lübnanlı, Filistinli veya Ürdünlü ulusal kimliklerini farklı şekillerde iddia eden bu halkların farklı bir ulusal kimlik iddiasında bulunması garip görünebilir. geçmişte bu her şeyi kapsayan toplumsal tanımı kabul etmeliydi. Elbette bu atamayı bir dereceye kadar kendi tercihleri yapmadı; Osmanlı'nın İslam'dan ilham alan anlayışı, dini bağlılığın önceliği ve Ekümenik Patrikhane'nin doğasında var olan yayılmacı zorunluluğun, Konstantinopolis'in haklı olarak kendisine ait saydığı ruhları şevkle kabul etmesini sağladığını kabul ediyordu¹⁶. Ancak Rum'un kabulü yalnızca hem eyaletin hem de eyaletin başkentinin emirlerine boyun eğmek değildi. Bu, en azından bazı Rumların (özellikle daha zengin ve daha eğitimli olanların) kendileri hakkındaki algısına uyuyordu. Rum halkı arasında Latin ve sapkın rakiplere karşı bir küçümseme ve Bizans ile Konstantinopolis Patrikhanesi'nin imparatorluk mirasına karşı belirli bir gurur ortaya çıktı. Önce Aramice, sonra Arapça konuşan yakın doğu halklarında, Bizans Kilisesi'ne bağlılıklarını koruyan Hıristiyanlar sonuçta Krallardı. Vatikan'ın daha sonra Arapça konuşan bazı Ortodoksları Roma'ya dönüştürmedeki başarısının ardından, bu terim artık Arapça konuşan Yunan dinine mensup Katolikleri de kapsıyordu. Her ne kadar ilk başta yerel rakipler tarafından bir hakaret olarak düşünülmüş olsa da bu terim, taraftarlarının gururla sahiplenebileceği belli bir asaleti, bir imparatorluk iddiasını taşıyordu. On dokuzuncu yüzyılda bu durum, Arapça konuşan Ortodokslar arasında, özellikle Antakya Patrikhanesi içinde, çara, Rusya'nın anavatanına ve St. Petersburg'da. Güneydoğu Avrupa'da, Yunanca konuşan, belki de Ulah kökenli bir kişi olan Riga Velestiniul (1757-1798), Rumen dilinde biliniyordu ve yeniden canlanan Bizans adına devrimci faaliyetleri büyük başarı kazandı. Kökeni ne olursa olsun, modern Yunan milliyetçiliğinin ilk şehitlerinden biri olduğu iddia ediliyor¹⁷.

Diğer toplulukların etnik yapısı daha basit olmasına rağmen, Ermeniler ve Yahudilere yönelik idari düzenlemelerin daha karmaşık olduğu ortaya çıktı. Farklı ihtiyaçları ve gelenekleri vardı, bu da Konstantinopolis merkezli Rum Ortodoks liderliğinin kabulünü zorlaştırıyordu. Mehmed'in Ermenilere ve Yahudilere ayrıcalık tanınmasıyla ilgili gelenekler daha da belirsizdir. Bu tür bağışlar aslında başkentteki cemaat liderlerine yapılmış olsa bile, onların bu yolla imparatorlukta tüm din kardeşleri üzerinde güç sahibi olmaları pek olası değildir. Yunanlılardan farklı olarak Ermenilerin fetihten önce Konstantinopolis'te

¹⁶ Cevdet Paşa, *Tezakir*, Cavid Baysun, Ed., Ankara, 1963, Vol. 3, Pp. 236–237.

¹⁷ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 21.

patriklikleri yoktu. Her biri patrik veya papanın yapısal eşdeğeri olan bir katolikos tarafından yönetilen dini merkezleri, ya Kafkasya'da yeni güçlendirilmiş Eçmiadzin makamı ya da Kilikya makamıydı; her ikisi de o zamanlar Osmanlı sınırlarının dışındaydı. Mehmed, tebaasının dağlık bir otorite altında olmasını pek arzulamadığından, kendi başkentinde bir Ermeni dini merkezinin gelişmesini teşvik etti. Ancak bu İstanbul Patrikhanesi, rehberlik etmesi gereken Ermenilerin kayıtsızlığı ve hatta muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Daha sonra on beşinci yüzyılın sonlarında ve on altıncı yüzyılın başlarında Osmanlılar, Ermenilerin büyük bir kısmının yaşadığı Anadolu topraklarını güneyde ve doğuda fethetti¹⁸.

Patrikhanenin en yetkili organı sinod ya da konsildir. Sinod sekiz, on veya on iki metropolit veya piskoposun oluşur. Patrikhaneye veya patrikhanenin toplumuna ait emir ve tüzükleri hazırlayan, karar veren ve yürüten meclistir. Sinod üyelerinden birisi patrik seçilirse, yeni bir üye meclise alınır. Sinod üyesi olabilmek için metropolit veya piskopos olmak ve evlenmemiş bulunmak şarttır. Sinoda üye seçimi önceleri patrikhaneye bağlı piskopos ve metropolitler arasından seçimle olurdu. Sonraları en yaşlı metropolitler sinod üyesi olmaya başladı. Daha sonra bu yöntem de bırakılarak bir veya birkaç yıl için sıra ile metropolitler sinod üyesi olmaya başladılar. Sinodun görevi patrik seçmek, diğer patrikhanelerle ilişki kurmak, metropolit, piskopos, rahip ve papazları atamak veya görevden almaktır.

Patrikhanenin ve patrikhanenin temsil ettiği toplumun en yüksek dinî başkanı patriktir. Ancak patrik tek başına karar veremez. Sinoda danışması gerekir. Patrik olabilmek için evlenmemiş olmak ve sinod üyesi bulunmak gereklidir. Patrik vekili ise, patriğin bulunmadığı zamanlarda onun görevini yapar. Patrik vekili de sinod üyeleri arasından seçilir. Bazen sinoda, patrik vekilinin yerine de üye seçilir. Bazan de patrik vekili ile birlikte on iki kişi olur.

Rumlar

Osmanlı kontrolünü devirmek isteyen halklar arasında Batı Avrupa'ya ilk başvuranlar Yunanlılar oldu. Yunanlıların tarih bilincinden ne kadar uzak olsa da Helen geçmişi, ironik bir şekilde, ilk Osmanlı hükümdarları için bir ilham kaynağı olmuş ve daha sonra Avrupa düşüncesinin temel bir unsuru haline gelmiştir. Avrupalılar onun perspektifinden Yunanlıların Osmanlılara karşı mücadelesini gördüler. Ortaya çıkan Yunan görüşü böylece hemen kabul gördü. Nüfusun azalması, yoksullaşma, istikrarsızlık, güvensizlik, yolsuzluk, rüşvet, entrika ve aldatma, hepsi Osmanlı kökenli kusurlar olarak görülüyordu. Daha ileri düzeydeki

¹⁸ Bernard Lewis, "Ali Pasha On Nationalism," *Middle Eastern Studies*, 10 (1977), P. 77.

gözlemciler, doğrudan Türklere bağlanamayan hataların, otoritesi Osmanlı sözde teokrasisine atfedilen Ortodoks hiyerarşisine atfedilmesi gerektiğini iddia edebilir. Kendi mücadeleleri sırasında diğer tabi halklar Rum iddianamesini kabul edip uyarladılar. Ancak, hem din adamı hem de din adamı olarak kendi egemenliklerindeki Türklerin küçük ortakları olarak görev yaptıklarından, sanıklar listesine Yunanlıları da eklediler¹⁹.

Açıkçası Rumların Türklerle ilişkisi en karmaşık olanıydı. Proto-ulus-devletçi tarih görüşü, Rumların Osmanlı yönetimi altındaki gerçek başarılarının hakkını vermiyor. Osmanlılar birkaç yüzyıl boyunca Rum toplumunun fiziki varlığını, dilini, tarih anlayışını, kültürel geleneklerini ve dini bütünlüğünü sürdürmesine izin verdi. Çoğu kişiye göre imparatorluk, kişisel ilerleme ve başarı için geniş bir alan sunuyordu. Bu Yunanlılar onun hizmetinde çalışmaya ve önemli katkılarda bulunmaya istekliydi. Buna göre, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılların bazı önde gelen Yunan şahsiyetleri, Osmanlı yönetimine, onların yirminci yüzyıldaki torunlarından daha fazla sempati duyuyorlardı. Zenginler ve eğitimliler çoğu zaman Osmanlı'nın cömertliğinden ve korumasından yararlanıyordu. Kilise hiyerarşisine gelince, otoritesi genellikle, kendilerine uygun olduğunda fermanlarını uygulayan Osmanlılar tarafından destekleniyordu. Üyelerinin Osmanlı yanlısı olmak için nedenleri vardı. Okuma-yazma bilmeyenlerin ve yoksulların duygularını bildiğimiz kadarıyla, hayatları zor olmasına rağmen saf ve basit bir şekilde Türk karşıtı olmadıkları anlaşılıyor, çünkü öfkeleri bir o kadar da Yunan ileri gelenlerine yönelikti²⁰.

Bu nedenle Yunanlıların Türklerle çeşitli ilişkilerini tartışmak daha doğru olacaktır. Nüfusun farklı unsurlarının farklı ayrıcalıkları ve sorumlulukları vardı. Bazı bölgeler, özellikle tamamı Yunan olan bölgeler, fiili bağımsızlığa yaklaşan değişen derecelerde özerkliğe sahipti. Ayrıca Rumların günlük yaşamı, hem Osmanlı iktidar ve idaresinin genel koşullarına, hem de imparatorluktaki diğer azınlık gruplarının durumuna bağlıydı. Hala çok daha fazla bilimsel araştırmaya ihtiyaç duyulan bir alanda aşırı genelleme riskini göze alarak, Osmanlı Yunan tarihine ilişkin aşağıdaki kaba şema sunulmaktadır. 1300'den 1450'ye kadar olan en erken dönem, güçlü Yunan liderliğinin yokluğunda halk düzeyinde bir dereceye kadar senkretizm ile karakterize edildi. Yunan ve Türk liderler arasındaki ilişki, değişen bir ittifak ve düşmanlık modeli gösteriyordu. Konstantinopolis'in fethinden sonra istikrarlı bir siyasi ortamda ataerkil bir liderlik yapısı (1450-1600) ortaya çıktı; ancak bu ortamda kilisenin kaderi

¹⁹ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 24.

²⁰ Bowen, Harold, H.A.R. Gibb. *Islamic Society And The West, Volume I: Islamic Society In The Eighteenth Century Part I*. London: Oxford University Press 1957, S. 55-56.

hiç de kolay değildi. Konstantinopolis Patrikhanesi'ne yakından bağlı olan zengin Yunan tüccarlar vardı; bunların bir kısmı Bizans aristokrasisi iddiasındaydı. 1600'den 1800'e kadar, patrikhanenin 1601'de taşındığı İstanbul bölgesi Fener'in varlıklı Rum aileleri, hem kendi cemaatleri hem de genel olarak imparatorluk içinde artan zenginlik ve siyasi nüfuza sahip oldular. Yunanlılar arasında Fenerliler, patriğin ve onun görevlilerinin seçimini rakip ailelerin çıkarlarına uyacak şekilde manipüle ettiler. İmparatorlukta Feneryotlar, Osmanlı dış politikasının şekillenmesine yardımcı olan nüfuzlu baş tercümanlığın ve "filonun tercümanlığı" görevinin yanı sıra, Moldavya ve Eflak'ın gelir getiren beyliklerini de kontrol ediyorlardı. Osmanlı yüksek amiraline hizmet etmiş ve Ege Adalarının çoğunu yönetmiş²¹.

1600 ila 1800 arasındaki bu iki yüzyıl boyunca, Batı Avrupa'nın Yunanlılar üzerindeki etkisi arttı. Protestan ve Katolik misyonerler ve onların koruyucu elçilikleri Konstantinopolis'te üstünlük sağlamak için yarıştı. Daha önce yabancı girişimlerini Doğu Avrupa'nın Ortodoks topraklarında yoğunlaştıran Yunan tüccarlar, artık ticaretlerini batıya doğru yönelttiler. Elde ettikleri başarı özellikle Habsburg İmparatorluğu üzerinde dikkate değer bir etki yarattı. On sekizinci yüzyılın büyük bölümünde Osmanlı tüccarları bu Katolik imparatorluğun uluslararası ticaretine hakim oldular. Bir yetkili, büyük bir endişeyle şunları bildirdi: "Kalıtsal topraklar ile Osmanlı toprakları arasındaki ithalat ve ihracat ticareti, en azından Avusturya kıyıları söz konusu olduğunda, artık tüccarlarımızın hiçbir katılımı olmaksızın veya çok az bir katılımı Türk tebaası tarafından yürütülmektedir." ²² Bu tür kaygılar Habsburg hükümetini Katolik olmayanlara karşı uzun süredir devam eden hoşgörüsüzlüğünden kopmaya yöneltti. İstisnai olarak, ticari antrepolar oluşturmak amacıyla dinsel açıdan farklı toplulukların kurulmasını teşvik eden başarılı Osmanlı politikasını taklit etti. Habsburglar, derinden bağlı oldukları dini inançlarının üstesinden gelerek, Trieste'yi Adriyatik'te, kendi dinlerini açıkça ve özgürce yaşamalarına izin verilen tüm ulusların tüccarlarının yerleşmesine açık, serbest bir liman haline getirdi²³.

Ermeniler

Ermeni gerçekliği ile Ermeni hayalleri arasındaki uçurum daha da genişledi. Ermeniler, yakın doğu tarihindeki hemen hemen her mücadelenin ortasında kalmış ve

²¹ Braude, Christians And Jews In The Ottoman Empire..., P. 25.

²² Braude, Benjamin. 2014. "Foundation Myths Of The Millet System" In Christians And Jews In The Ottoman Empire, The Abridged Edition, Edited By Benjamin Braude, P. 65.

²³ Braude, Christians And Jews In The Ottoman Empire..., P. 26.

çoğunlukla kaybeden tarafı seçmiş ya da onlar adına seçmişlerdir. Zaman zaman Yunanlılar, Persler, Araplar, Moğollar, Ruslar ve Türkler bu toprakları işgal etmişlerdir. Ermeni bağımsızlığının dönemleri kısa ve mesafeli olmuştur. Ermenistan'ın en gurur verici anları, Hıristiyanlığı erken benimsemesi ve Mısır'daki Kıptiler ve Suriye'deki Yakubitler ile paylaştığı -Katolikler ve Ortodokslar tarafından sapkın sayılan- Kristolojiye kararlı bir şekilde bağlı kalması olmuştur²⁴.

Her ne kadar Rumlar gibi Ermeniler de kendi yönetimlerine geri dönmeyi hayal etseler de, bu yönetimin hatırası çok daha sönük kaldı. Ermeni halkının tekrarlanan kayıplar sonrasında dağılması hayallerini daha da karmaşık hale getirdi. Yunanlılar Konstantinopolis'in yeniden ele geçirilmesi için bin yıllık inançlara sahip olabilirlerken, Ermenilerin geri alacakları tek bir merkezleri yoktu. Yeni topraklarda fetih, sürgün ve siyasi canlanma süreci Ermenilerin topraklarını korudu. Ancak yeni ve çatışan ulusal merkezler yaratarak tarihsel hafızalarını karmaşıklaştırdılar. Üstelik hamleleri onlara nadiren nefes aldırıyordu. Selçuklu Türklerinden kaçmak için Kilikya'ya kaçtılar ancak yeni vatanları Haçlı seferlerinin üssü oldu. Tarihi Ermenistan'da kalanlar, Selçuklular ve Bizanslılar, yağmacı Türkmenler ve ardından Osmanlılar ile Safeviler bu topraklar için savaşırken yüzyıllarca süren savaşların acısını çektiler. Dağıtma süreci, Ermenilerin Karadeniz bölgesine, Balkanlara ve Doğu Avrupa'nın yanı sıra İran ve Hindistan'a gönderilmesiyle sürgün ve gönüllü araçlarla devam etti²⁵.

Osmanlı gücünün en parlak olduğu dönem olan 15. yüzyıldan 17. yüzyıl başlarına kadar Ermeniler önemli bir rol oynamış gibi görünmüyor. Başkenti İsfahan'da büyük bir ticaret merkezi inşa eden Safevi İran'ın lideri Şah Abbas'ın Ermenilere tanıdığı ayrıcalıklar onları doğuya doğru çekti. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yahudi tüccar faaliyetlerinin gücü, batıya doğru kayda değer Ermeni ticaret hareketini caydırdı. On sekizinci yüzyılda Safevilerin gerilemesinden, İran'ın savaşan hiziplerin kaosu dönüşmesinden, Osmanlı'nın eskiden İran kontrolündeki topraklara yayılmasından ve Yahudilerin ticaretteki konumunun zayıflamasından sonra Ermeniler öne çıkmaya başladı. On dokuzuncu yüzyılda konumları daha da gelişti. En zenginleri gümrük dairelerinin yöneticileri, bankacılar, yerel paşalar, lüks mal satıcıları, madeni para darphaneleri ve uzun mesafeli ticaret uygulayıcılarıydı²⁶.

İstanbul, Halep ve İzmir'deki antrepolarda faaliyetlerin arttığı bu dönemde bile Ermeni

²⁴ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 30.

²⁵ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 30.

²⁶ Karpat, Kemal. 1988. "The Ottoman Ethnic And Confessional Legacy In The Middle East" In *Ethnicity, Pluralism, And The State In The Middle East*, Edited By Milton J. Esman And Itamar Rabinovich, P. 35.

nüfusunun büyük bir kısmı yüzyıllardır olduğu gibi Anadolu'daki alt düzey köylüler olarak kaldı. Bu bölgede Ermenilerin yeniden canlanması için büyük bir hareket başlatacak olan bir kişi ilk eğitimini aldı. Sivaslı Mekhitar (1676-1749), halkının kültürel dönüşümüne öncülük edecek bir Ermeni Katolik dini tarikatı kurdu. Mikhityayan Babalar Ermeni dilini yeniden canlandırdı, Ermeni edebiyatını geliştirdi, çeviriler yoluyla Avrupa fikirlerini yaydı, bilimsel ve popüler dergiler kurdu, bir okullar ve matbaalar ağı kurdu ve modern Ermeni tarih yazımının temellerini attı. Bütün bunlar, yerleşik Ermeni Gregoryen Kilisesi'nin düşmanlığı nedeniyle papazların sürgüne gönderildiği Osmanlı İmparatorluğu dışındaki manastırlardan yönlendiriliyordu. Batı Avrupa ile Yunanlılardan bile daha az temasa sahip olan Ermeni Kilisesi'nin, Patrik Anthimos'un 1798 tarihli broşürüyle kıyaslanabilecek bir biçimde Aydınlanma'ya karşı bir saldırı üretmesine gerek yoktu. Bunun yerine, onların asil entelektüel meydan okuması, onun ilham verdiği Katolik tonlu kültürel canlanmadan geldi²⁷. On yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Ermeni toplumunun geleneksel liderliğine ikinci bir meydan okuma ortaya çıktı. Zenginliğin sonradan ortaya çıkan kesimlerinden, yani amiralar olarak anılan bankacılar, darphaneciler ve tüccarlardan doğmuştur. Amiralar Ermeni toplumu içerisinde güç ve prestij kazandılar. Hem başkentte hem de taşrada Osmanlı yetkililerinin hizmetkarları ve danışmanları olan bu kişiler, Ermenileri temsil etme konusunda kilise liderlerinden daha iyi bir konumdaydılar. On sekizinci yüzyılda Ermeni hiyerarşisi, amiraların meydan okumasını, gücü onlarla paylaşarak savuşturdu. Aslında Konstantinopolis patrikleri, rakip kilise merkezlerine karşı kendi konumlarını ilerletmek için başkent amiralarının etkisini kullandılar²⁸.

Yahudi Cemaat

Yahudiliğin, Yahudiler arasında yayılmasından sonra Süleyman bütün tapınakları kapatmış ve bir tek ibadethane yaptırmıştır. Bunun adı Mescid-i Aksa'dır. Kudüs'te bulunan bu tapınak iki kez yıktırılmış ve ikinci yıkılıştan sonra Yahudiler bir daha onarmamışlardır. Zaten halkın pek çoğu katledilip sürgün edildiğinden iki bin yıl siyasal birlik kuramamış, böylece onarım işi de imkânsızlaşmıştır.

Başlangıçta Tanrı'nın oturduğu yer veya Tanrı'nın tahtının bulunduğu yer olarak kabul edilen bu bina Yahudilerin tek ibadet yeri idi. Bundan başka yerde ibadet edilemezdi. Ancak

²⁷ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 31.

²⁸ Lewis, Bernard. 1996. "The Legacy To Contemporary Political Arabic" In *Imperial Legacy*, Edited By L. Carl Brown, P. 212.

tapınağın yıkılışı ve sürgünler nedeniyle Yahudiler arasında yeni ibadethaneler fikri ortaya çıkmıştır. Daha çok toplum içinde birliği sağlamak ve Yahudi toplumunu örgütlemek ihtiyaçlarından doğan bu düşünce dünyanın her yerinde havraların yapılmasına yol açtı. Bu havraların yönetimi bir merkezde toplanarak havralardaki din adamı olan hahamdan dolayı, hahamhane ve hahambaşılık denildi. Bu hahamhaneler Yahudilerin bulunduğu hemen her bölgede kuruldu.

Yahudiler için imparatorluk içinde önceden var olan bir otoritenin olmaması daha az sorundu; dağ ötesi bir otorite de yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1453'ten sonra ortaya çıkan sözde Hahambaşılığı, otoritesi muhtemelen İstanbul sınırlarını aşmayan ve İberyalıların geniş çaplı göçünün getirdiği merkezkaç baskılara varlığı dayanamayan bir kurumdu. On altıncı yüzyılın başlarında Yahudilik. Aynı yüzyılda, Sultan Selim'in 1516 ve 1517'de Suriye, Arabistan ve Mısır'a yayılması, İslam'ın merkezlerini, çok sayıda Yahudi cemaatini ve en eski Hıristiyan cemaatlerini imparatorluğun bünyesine kattı. Kıptiler, Maruniler, Yakubitler, Nasturiler ve diğer küçük mezhepler artık Osmanlı cemaatine girdiler. Suriye ve Mısır'daki ehl-i zimme ile Balkanlardaki ehl-i zimme arasında önemli farklılıklar vardı. Neredeyse bir bin yıl boyunca İslam altında yaşamışlardı ve Osmanlı fethi yalnızca bir Müslüman efendinin diğeriyle değiştirilmesinden başka bir şey değildi. Uzun zamandır orada oldukları için Araplaşmış olanların ayırt edici özellikleri daha az belirgindi. Arapça konuşan Hıristiyanlar ve Yahudiler, yüzlerce yıllık İslam tecrübelerine rağmen, Osmanlı yetkilileriyle ilişkilerde bağımsız bir liderlik üstlenmediler. Aksine, on altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar, Arap toprakları dışındaki daha zengin ve sayıları daha fazla olan dindaşlarının liderliğini giderek daha fazla kabul ettiler. Örneğin İskenderiye ve Kudüs patriklikleri bundan böyle etnik Rumların elindeydi, ancak daha önce de belirtildiği gibi Antakya farklı bir yol izledi. Öte yandan, benzer dış müttefikleri olmayan Kıptiler, tüm Osmanlı Hıristiyanları arasında en izole olanı olmaya devam etti²⁹.

Sonuç

18. yüzyılda Osmanlı memurlarına hizmet eden Ermeni mali müşavirlerin ve bankerlerin yükselişine yol açan da tam da bu risk unsuru ve konumun istikrarsızlığıydı. Bazı iddiaların aksine, İslam hukuku, özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda yorumlandığı şekliyle, Müslümanların mali faaliyetlerine önemli bir kısıtlama getirmedi. Ermenilere saray bankeri

²⁹ Braude, *Christians And Jews In The Ottoman Empire...*, P. 23.

olma fırsatını veren şey, İslam hukukunun sınırları değildi. Daha ziyade, padişah ile on sekizinci yüzyıla gelindiğinde Osmanlı yaşamının farklı sektörlerine neredeyse dokunulmaz olacak kadar başarılı bir şekilde yerleşmiş olan yüksek rütbeli Müslüman tebaası arasındaki değişen güç dengesi idi. Buna karşılık Ermeniler ve diğer gayrimüslimlerin ülke içinde benzer bir bağımsız tabanı yoktu ve çok daha sadık hizmetkarlar olduklarını kanıtladılar. Çeşitli alanlardan araştırmacılar için akademik olarak ilgi çekici bir konu olmasının yanında, siyasî ve dinî tartışmalara konu olmasından da anlaşılacağı üzere, meşruiyet kaygısıyla ele alınan bir konu olma özelliğini de taşımaktadır. Osmanlı Devleti de, kendinden önceki İslâm devletlerinin zimmet politikasını devam ettirmesi ve Müslüman olmayan tebaanın yönetimine dair şer'î ve örfî temelleri olan bir zihniyet geliştirerek bu konuda bir sistem kurması dolayısıyla aynı ilginin hedefi olmaktadır. Anadolu coğrafyasında, Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet kurmasından evvel de mevcudiyetlerinden haberdar olduğumuz gayrimüslim gruplar, daha Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden itibaren oldukça rahat bir yaşama sahip olmuşlardır. Başlangıçta şüpheyle baktıkları Türkleri tanımaları ve onlarla yakın ilişkiler kurmaları neticesinde, onlar tarafından yönetilmekten memnun oldukları anlaşılmaktadır.

Osmanlı hâkimiyeti devrinde ise, bu durumun devam ettiği ve ilişkilerin artarak geliştiği görülmektedir. Bu ilişkilerde, anlayış, hoşgörü ve işbirliği göze çarpmaktadır. Gayrimüslimlerin yönetimine dair net tavırların hukukî bir zemine oturtulması, II. Mehmed'in gerçekleştirdiği, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanma ile mümkün olmuştur. İstanbul'un fethinin ardından, büyük bir organizasyon hamlesi yapan Sultan'ın, kendisini Bizans imparatoru addetmesi ve payitahtı ve diğer toprakları sahiplenmesi, gayrimüslimlerin durumunda belirleyici bir rol oynamıştır. Bu sebeple, İstanbul'un fethinin Türkler kadar, gayri Türk ve gayrimüslimler açısından da dönüm noktası olduğu iddia edilebilir. Çağdaş tarihçiler, Osmanlı gayrimüslimlerinin yönetimine dair bir teşkilatın var olup olmadığı, varsa bunun başlangıç noktasının ne olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürmektedirler. Bunlardan bazılarının Osmanlı ve İslam karşıtı, mesnetsiz karalamalar olduğu, bazılarının ise İslam ve Osmanlı zihniyetini anlamamaktan kaynaklanan yanlış değerlendirmeler olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle zimmet hukukunun varlığının, gayrimüslimleri ikinci sınıf bir statüye düşürdüğü veya bu amaç için özellikle ihdas edilmiş olduğu düşüncesi, olumsuz değerlendirmelerin temel argümanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan özellikle 19. yüzyılın siyasî atmosferinde, ayrılıkçı fikirlerin etkisiyle yerleşmiş önyargılar, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim politikalarının eleştirilmesinde etkili olmaktadır. Bu cümleden olarak

Osmanlı Devleti'nden ayrılarak kurulmuş olan Balkan Devletleri tarihçilerinin, gayrimüslimlerin yönetimine dair olumsuz değerlendirmelerde buldukları görülmektedir. Türk tarihçilerinin görüşleri ise Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimleri yönetiminin bir hoşgör örneği oluşturduğu fikri üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Bizim araştırmamızda vardığımız sonuç, Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimlerin yönetimine dair, çok erken zamanlardan beri sistemli bir yaklaşımın olduğu ve bunun şer'î ve örfî temellerinin bulunduğudır. Osmanlı Devleti, istimâlet politikası, emân kurumu ve adalet anlayışı ile şekillendirdiği yaklaşımını, selefi olan Türk İslam devletlerinden bir adım ileri götürerek, "millet sistemi" adı verilen teşkilatlanmayı gerçekleştirmiştir. Bu sistem içerisinde gayrimüslimler Osmanlı toplumunun bir parçası olarak Müslümanlarla beraber yaşama imkânı bulmuşlardır. Farklılıkları olduğu gibi kabul edilip buna göre oluşturulmuş hukuk kaidelerine göre yaşayabilmiş, dinî kimlikleri onların toplumdaki yerlerini belirlemede tek başına değil, diğer kimlik öğeleriyle beraber rol oynamıştır.

Kaynaklar

Bowen, Harold, H.A.R. Gibb. *Islamic Society and the West, Volume I: Islamic Society in the Eighteenth Century Part II*. Oxford University Press, London 1957.

Braude, Benjamin, "Christians, Jews, and the Myth of Turkish Commercial Incompetence," *Relazioni economiche tra Europa e mondo islamico. Secc. XIII- XVIII*, Fondazione Istituto Internazionale Di Storia Economica "F. Datini" Prato, Serie II, Atti delle "Settiman di Studi" e altri Convegno 38, ed. Simonetta Cavociocchi, Prato, 2007.

Braude, Benjamin, "The Jews of Trieste and the Levant Trade in the Eighteenth Century," in G. Todeschini and Pier Cesare Ioly Zorattini, ed., *Il mondo ebraico: Gli ebrei dell' Italia nord-orientale e Impero asburgico dal Medioevo all'Eta contemporanea*, Pordenone, Italy, 1991.

Braude, Benjamin, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, The Abridged Edition, USA, 2014.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, Cavid Baysun, ed., Ankara, 1963, vol. 3.

Clogg, Richard, (Ed. And Tr), *The Movement For Greek Independence, 1770– 1821*, London, 1976.

Karpat, Kemal. "The Ottoman Ethnic and Confessional Legacy in the Middle East", in *Ethnicity, Pluralism, and the State in the Middle East*, edited by Milton J. Esman and

INTERNATIONAL JOURNAL OF EASTERN MEDITERRANEAN STUDIES
REFEREED JOURNAL
ISSN NO: 2980-2350
YEAR: 2, VOL: 2, ISSUE: 3

Itamar Rabinovich 1988.

Lewis, Bernard, "Ali Pasha on Nationalism," *Middle Eastern Studies*, 10 (1977).

Lewis, Bernard, "The Legacy to Contemporary Political Arabic", in *Imperial Legacy*, edited by L. Carl Brown, 1996.